

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЖИТТЄВОЇ АНТИЦИПАЦІЇ У ДОРОСЛИХ ІЗ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА: ІНТЕГРАТИВНА ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Продан Євген Олександрович

аспірант,

викладач кафедри загальної та соціальної психології,

клінічний психолог, психотерапевт

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0009-0005-8566-4299

Дослідження життєвої антиципації у дорослих із розладами аутистичного спектра (РАС) залишається недостатньо розробленим напрямом сучасної психології, попри його значення для адаптивного функціонування, планування, підтримання намірів і регуляції повсякденної поведінки. Мета статті – теоретично обґрунтувати інтегративну причинно-орієнтовану модель психологічних механізмів, що можуть визначати специфіку антиципаційних процесів у дорослих із РАС, а також окреслити потенційні медіатори й модератори для подальшої емпіричної перевірки. Методологічною основою роботи є нарративний систематичний огляд джерел, індексованих у Scopus і Web of Science за 2010–2025 рр., із використанням логіки причинно-орієнтованого аналізу як засобу концептуального впорядкування теоретичних припущень. У результаті запропоновано інтегративну модель, у якій інтолерантність до невизначеності розглядається як імовірний центральний медіатор між вираженістю аутистичної симптоматики та параметрами майбутньо-орієнтованого пізнання. Виокремлено три гіпотетичні шляхи впливу: через виконавчу дисфункцію, емоційну дизрегуляцію та алекситимію, а також через особистісно-семантичні обмеження, пов'язані з Я-концепцією, автобіографічною пам'яттю і смисловою організацією образу майбутнього. Узагальнені дані сучасних досліджень свідчать про зниження здатності до ментальних подорожей у часі, епізодичного мислення про майбутнє та підтримання проспективних намірів при РАС. Водночас наголошено, що ці механізми не вичерпують поняття життєвої антиципації, а утворюють лише окремі її компоненти в межах ширшої психосемантичної системи уявлень про майбутнє. Зроблено висновок, що запропонована модель є теоретично обґрунтованою, концептуально цілісною та придатною для подальшої перевірки засобами структурного моделювання; груповий статус розглядається як потенційний модератор сили зв'язків у межах моделі. Окреслено перспективу операціоналізації конструкту через психосемантичну методологію та багатогрупове структурне моделювання у майбутніх дослідженнях.

Ключові слова: життєва антиципація, розлади аутистичного спектра, інтолерантність до невизначеності, виконавчі функції, епізодичне мислення про майбутнє, проспективна пам'ять, предиктивний процесинг, психосемантика майбутнього.

Prodan Ye. PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF LIFE ANTICIPATION IN ADULTS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER: AN INTEGRATIVE THEORETICAL MODEL

Research on life anticipation in adults with autism spectrum disorder (ASD) remains insufficiently developed in contemporary psychology despite its clear relevance to adaptive functioning, planning, intention maintenance, and regulation of everyday behaviour. The aim of the article is to provide a theoretical justification for an integrative causal-oriented model of the psychological mechanisms that may determine the specific features of anticipatory processes in adults with ASD, and to identify potential mediators and moderators for further empirical verification. The methodological basis of the study is a narrative systematic review of sources indexed in Scopus and Web of Science in 2010–2025, using the logic of causal-oriented analysis as a tool for conceptual organisation of theoretical assumptions. As a result, an integrative model is proposed in which intolerance of uncertainty is treated as a probable central mediator between ASD symptom severity and parameters of future-oriented cognition. Three hypothetical pathways are distinguished: through executive dysfunction, emotional dysregulation and alexithymia, and through personal-semantic limitations related to self-concept, autobiographical memory, and the semantic organisation of the image of the future. Generalised evidence from contemporary studies indicates reduced mental time travel, episodic future thinking, and prospective intention maintenance in ASD. At the same time, it is emphasised that these mechanisms do not exhaust the construct of life anticipation but represent only its separate components within a broader psychosemantic system of future representations. It is concluded that the proposed model is theoretically grounded, conceptually coherent, and suitable for further verification through structural modelling, while group status is considered a potential moderator of the strength of associations within the model. The paper also outlines the prospect of operationalising the construct through psychosemantic methodology and multi-group structural modelling in future research.

Key words: life anticipation, autism spectrum disorder, intolerance of uncertainty, executive functions, episodic future thinking, prospective memory, predictive processing, psychosemantics of the future.

Вступ. Дослідницький інтерес до аутизму поступово зміщується від опису симптоматичних ознак до питання про те, як аутична людина існує у власному часі – як організовує очікування, планує, антиципує. Це зміщення не є лише теоретичним. За ним стоїть практична проблема: труднощі планування й самостійного підтримання намірів є одними з найбільш інвалідизуючих аспектів РАС у дорослому віці й водночас найменш дослідженими.

Центральним поняттям цього дослідження є життєва антиципація (англ. *life anticipation*) – система когнітивних, емоційних, мотиваційних і смислових процесів, завдяки яким людина моделює очікуване майбутнє, оцінює ймовірність і бажаність подій, пов'язує передбачуване з особистим досвідом і регулює на цій підставі поведінку. Концепт розроблений у вітчизняній психологічній традиції: у монографії І. Г. Батраченка та О. Г. Рихальської, у дисертаційних роботах О. Г. Рихальської і В. Ю. Завацького досліджувалися онто- та соціогенетичні закономірності антиципації, її зв'язок із часовою перспективою, смислотворенням і саморегуляцією особистості в умовах життєвих змін. Ключова особливість цього підходу – розгляд антиципації не лише як когнітивної функції передбачення, а як психологічної організації уявлень про майбутнє: їх смислової, часової й особистісно-регуляторної структури. Психосемантична діагностика, розроблена О. Г. Рихальською, орієнтована на вивчення суб'єктивної організації смислового простору майбутнього, суб'єктивної ймовірності різних сценаріїв та їхньої емоційної валентності.

Концепт охоплює три взаємопов'язані виміри: автобіографічний (уявлення про власний майбутній шлях і особисті перспективи), біографічний (прогнозування майбутнього конкретних значущих людей) і футурологічний (уявлення про розвиток ширших соціальних і суспільних процесів). Цей підхід перетинається з міжнародними дослідженнями епізодичного мислення про майбутнє (англ. *episodic future thinking*), ментальних подорожей у часі (англ. *mental time travel*) та ясності Я-концепції (англ. *self-concept clarity*) – але не зводиться до жодного з них. Епізодичне мислення про майбутнє описує механізм ментальної симуляції конкретної майбутньої події; життєва антиципація – весь психологічний простір, у якому такі симуляції відбуваються і якому надається смисл. Це розрізнення важливе для правильного читання наведених далі емпіричних даних.

Підстав для дослідження антиципаційних процесів при РАС щонайменше дві. Теоретично: при аутизмі задокументовані труднощі саме тих когнітивно-афективних механізмів, що складають психологічний фундамент антиципації, – предиктивного процесингу, виконавчого функціонування, епізодичного мислення про майбутнє, автобіографічної пам'яті, інтолерантності до невизначеності. Практично: повсякденні труднощі планування й підтримання намірів при РАС погано відображені в наявних теоретичних схемах і майже не вивчені як окрема проблема.

Прямої емпіричних досліджень, де життєва антиципація розглядалася б у дорослих із РАС як самостійний конструкт, практично немає. Наявна доказова база фрагментарна: дослідницькі лінії розвиваються паралельно, без інтегративної схеми. Ця прогалина й робить теоретичний синтез методологічно необхідним кроком – перш ніж братися за емпірику.

Мета статті – на підставі систематичного теоретичного огляду обґрунтувати інтегративну причинно-орієнтовану модель психологічних механізмів, що можуть визначати профіль антиципаційних процесів у дорослих із РАС, та ідентифікувати потенційні медіатори, шляхи впливу й модератори для подальшої перевірки.

Матеріали та методи. Застосовано нарративний систематичний огляд із елементами причинно-орієнтованого аналізу. Пошук здійснювався в базах Scopus та Web of Science за ключовими словами: “autism spectrum disorder”, “life anticipation”, “future-oriented cognition”, “episodic future thinking”, “mental time travel”, “intolerance of uncertainty”, “executive functions”, “emotion dysregulation”, “alexithymia”, “autobiographical memory”, “self-concept clarity”, “prospective memory”, “predictive coding” та їхніми комбінаціями.

Критерії включення: а) рецензовані емпіричні або оглядові статті; б) публікації 2010–2025 рр. (з окремими ключовими класичними роботами поза цим діапазоном); в) вибірки дорослих (18+) або змішані вибірки, висновки яких можна екстраполювати на дорослу популяцію; г) наявність у базах Scopus або Web of Science. Критерій виключення: виключно клінічні описові роботи без конструктів, релевантних антиципаційним процесам.

Логіка причинно-орієнтованого виведення (DAG) використовується тут як інструмент концептуального впорядкування припущень, а не доведення причинності. Для кожного зв'язку між конструктами оцінювалася обґрунтованість його спрямування та теоретична узгодженість у рамках загальної схеми. Результатом є DAG-структура, придатна для перевірки методами структурного моделювання (SEM), – але не її замітник.

Результати. Із усіх трансдіагностичних механізмів, розглянутих у цій роботі, інтолерантність до невизначеності (ІНВ) має найкраще емпіричне підґрунтя у контексті РАС. Боултер К. та ін. [1] систематизували докази на користь ролі ІНВ як рамки для розуміння тривоги при аутизмі; Вігем С.

та ін. [2] показали, що ІНВ і тривога спільно пов'язані із зв'язком між сенсорними порушеннями та повторюваною поведінкою. Старк Е. та ін. [3] у теоретичному огляді описали, як атенуований предиктивний процесинг, ІНВ і когнітивний стиль аутичних осіб можуть разом формувати вразливість до дистресу в умовах непередбачуваності.

Сауз М. і Роджерс Дж. [4] підкреслюють, що ІНВ – це не суто когнітивний конструкт: вона охоплює емоційний, поведінковий і сенсорний компоненти реакції на невизначеність. Васа Р. та ін. [5] виявили, що специфічні прояви тривоги при РАС, пов'язані з ІНВ, відрізняються від загальної тривожної симптоматики. Шілтц Г. та ін. [6] у нарративному огляді тривожних розладів при аутизмі виокремлюють ІНВ як один із найперспективніших терапевтичних мішеней.

Для моделі життєвої антиципації значення ІНВ полягає ось у чому: висока інтолерантність до невизначеності перетворює відкрите майбутнє на зону загрози, а не можливостей. Прогнозування набуває захисного, звуженого або унікального характеру; смислове конструювання майбутнього підпорядковується логіці контролю ризику, а не особистісного проектування. Ці зв'язки є поки що теоретичною екстраполяцією з даних про тривогу і ригідність – у дослідженнях, де життєва антиципація вивчалась би як конструкт, вони не верифіковані.

Важливим для аналізу поняття антиципації при РАС є вивчення результатів дослідження виконавчих функцій. Виконавча дисфункція – один із найстабільніших когнітивних профілів при РАС. Деметріу Е. та ін. [7] у метааналізі виявили широкі порушення у сферах гнучкості, планування, робочої пам'яті та генеративності; Лай К. та ін. [8] підтвердили, що ці труднощі зберігаються незалежно від інтелектуального рівня. Кенні Л. та ін. [9] у 12-річному проспективному дослідженні показали, що виконавче функціонування в дитинстві пов'язане з вираженістю аутистичних рис і адаптивною поведінкою у дорослому віці.

Зв'язок із антиципацією тут досить прозорий. Когнітивна гнучкість забезпечує здатність генерувати варіативні сценарії майбутнього; робоча пам'ять – утримувати наміри у часі; планування – будувати реалістичні часові послідовності дій. Хентіль-Гутьєррес А. та ін. [10; 11] показують, що ці обмеження виявляються в різних середовищах – сімейному і шкільному; Ко К.-Л. та ін. [12] фіксують прямий зв'язок між виконавчим функціонуванням і вираженістю аутистичних симптомів.

У рамках пропонованої моделі висунуто припущення про шлях «РАС – виконавча дисфункція – ІНВ»: коли низхідний (англ. top-down) контроль послаблений, а гнучкість обмежена, суб'єктивна нестерпність невизначеності може зростати – особа менш здатна швидко перебудувати очікувальні схеми при зміні умов. Кожен зі складових цього ланцюга окремо підтримується даними; сам ланцюг як ціле залишається гіпотетичним.

Поряд із когнітивними механізмами, суттєве значення мають і афективні чинники, насамперед емоційна дизрегуляція та алекситимія, через які може опосередковуватися зв'язок між особливостями аутистичного функціонування та підвищеною тривожністю. Сауз М. і Роджерс Дж. [4] і Мейзел М. та ін. [13] показують, що емоційні труднощі при РАС не є просто реакцією на соціальну дезадаптацію: вони функціонують як самостійний механізм, що підсилює переживання невизначеності. Мур Г. та ін. [14] виявили, що алекситимія і ІНВ спільно пов'язані зі зв'язком між сенсорними відмінностями та повторюваною поведінкою в аутичних дорослих – хоча структура цих зв'язків потребує уточнення. Дані Васа Р. та ін. [5] узгоджуються з гіпотезою про афективний шлях: зв'язок між аутистичними рисами і ІНВ виявляється пов'язаним з емоційними характеристиками.

Якщо людина погано розрізняє власні внутрішні стани або не може ефективно впоратися з афективною невизначеністю, образ майбутнього ризикує втратити диференційованість: оцінка можливих подій стає поляризованою, позитивні очікування витісняються тривожними. Алекситимія ускладнює смислове привласнення очікуваного досвіду – адже емоційне передбачення є невіддільним компонентом повноцінної антиципації. Прямих даних, що верифікують ці механізми стосовно життєвої антиципації як конструкту, поки що немає.

Подальший аналіз доцільно перенести на особистісно-семантичний рівень, де ключового значення набувають Я-концепція та автобіографічна пам'ять, оскільки саме вони забезпечують зв'язність самосприйняття, інтеграцію життєвого досвіду та смислове конструювання майбутнього. Кутель Р. та ін. [15] виявили знижену ясність Я-концепції та ослаблення соціальної і self-функції автобіографічної пам'яті у дорослих із РАС без інтелектуальних вад. Агрон А. та ін. [16] показують, що конструювання сцен (англ. scene construction) і вилучення автобіографічних спогадів при РАС мають профіль, відмінний від нейротипової норми. Водночас Віммер Л. і Фергюсон Г. [17] зафіксували, що аутичні дорослі здатні антиципувати прості та складні нарративні події – хоча й використовують для цього дещо інші стратегії.

Нечітка Я-концепція ускладнює проектування себе у майбутнє як цілісного суб'єкта; ослаблена self-функція автобіографічної пам'яті позбавляє антиципаційні образи особистісного контексту. Ці припущення узгоджуються із загальнішою когнітивною логікою зв'язку між ясністю Я-концепції

і епізодичного мислення про майбутнє, хоча їх прямий стосунок до життєвої антиципації при РАС не перевірявся. Беркай Д. і Дженкінс А. [18; 19] демонструють специфічну нейронну роль невизначеності у розрізненні соціального та несоціального мислення – дані, що можуть виявитися релевантними до нейронних основ антиципації при РАС, але до цих пір у такому контексті не аналізувалися.

Подальше розгортання проблеми вимагає звернення до майбутньо-орієнтованого пізнання, у структурі якого особливого значення набувають епізодичний та проспективний рівні, що забезпечують уявне конструювання майбутніх подій, передбачення можливих сценаріїв і реалізацію відкладених намірів. Метааналіз Є Дж.-І. та ін. [20], що охопив широкий масив досліджень, продемонстрував статистично значуще загальне зниження здатності до ментальних подорожей у часі при РАС – незалежно від аналізованих модераторів. Це чи не найсильніший наявний доказ обмеженості саме того типу когнітивної роботи, що лежить в основі антиципаційного процесу. Генсон Л. і Атансе К. [21] підтверджують, що труднощі з епізодичним передбаченням (англ. *episodic foresight*) фіксуються вже в ранньому дитинстві.

Разом із тим картина не є рівномірно дефіцитарною. Фаустманн Л. і Альтгассен М. [22] показують, що ефект утілення (англ. *enactment encoding*) покращує проспективну пам'ять при РАС – свідчення того, що певні компенсаторні механізми зберігаються. Дегнаві Ф. і Хан А. [23] за допомогою парадигми “*virtual week*” виявили неоднорідний профіль: *time-based* завдання, особливо нерегулярні, є суттєво ускладненими, тоді як *event-based* виконання відносно збережене. Це узгоджується з ключовою ідеєю моделі – що зовнішня структурованість майбутньої вимоги є критичним чинником, який регулює, наскільки сильно задіяні виконавчий контроль і толерантність до невизначеності.

Феллер К. та ін. [24] встановили, що аутичні учасники генерували менш яскраві нарративи про майбутнє, і ця особливість корелювала зі зниженим антиципаторним задоволенням і труднощами соціального функціонування. Туаті Р. та ін. [25] у лонгітюдному дослідженні підлітків із РАС виявили відставання у розвитку як ретроспективної, так і перспективної епізодичної пам'яті; Найто М. та ін. [26] підтверджують, що подібні труднощі помітні вже у дошкільному віці. Сапе-Тріомф Л.-А. та ін. [27] пов'язують обмеження епізодичної симуляції зі специфікою навчання прогнозуванню та молекулярними корелятами при аутизмі.

Важливим є методологічне уточнення. Епізодичне мислення про майбутнє і ментальні подорожі у часі – це механізми, задокументовані переважно в нейрокогнітивній традиції. Їх не слід отожднювати з антиципацією майбутнього як психологічною системою. Описані вище дані свідчать про обмеження окремих компонентів антиципаційного процесу; питання про те, як це відбивається на суб'єктивному образі майбутнього, його смисловій організації й особистісно-регуляторній функції, залишається предметом окремого дослідження.

Підсумовуючи розглянуті доказові блоки, можна запропонувати таку концептуальну схему. Вираженість аутистичної симптоматики пов'язана – прямо або опосередковано – із трьома відносно самостійними блоками: а) порушеннями виконавчого функціонування; б) емоційною дизрегуляцією та алекситимією; в) особистісно-семантичними обмеженнями (знижена ясність Я-концепції, ослаблена *self*-функція автобіографічної пам'яті). Кожен із них може впливати на параметри майбутньо-орієнтованого пізнання – безпосередньо або через ІНВ. Ці зв'язки є теоретичними гіпотезами, придатними для верифікації, а не встановленими причинними ефектами.

ІНВ у цій схемі виконує роль центрального медіатора – механізму, через який різномірні когнітивно-афективні особливості РАС можуть конвертуватися у специфічний профіль антиципації. Цей профіль, якщо гіпотеза підтвердиться, може характеризуватися: звуженим часовим горизонтом очікувань, обмеженою варіативністю уявлених сценаріїв, зниженим відчуттям контрольованості майбутнього, поляризованими афективними оцінками, труднощами підтримання проспективних намірів без зовнішньої опори.

Ціммер Л. та ін. [28] надають нейронні докази того, що предиктивні відповіді в мережі теорії розуму відрізняються у аутичних і неаутичних дорослих – на підтримку доцільності включення групового статусу як потенційного модератора. Онг К. та ін. [29] описують батьківські перспективи щоденних переживань невизначеності у аутичних дітей, ілюструючи феноменологічний рівень цього явища. Таким чином, груповий статус (аутичні / неаутичні дорослі) є не лише порівняльною ознакою – він може модерувати питому вагу окремих механізмів, що обґрунтовує багатогрупове структурне моделювання (англ. *multi-group SEM*) як методологічну стратегію.

Окремо варто зупинитися на вітчизняному теоретичному контексті. Запропонована модель охоплює переважно автобіографічний рівень антиципації. Проте концепція Батраченка і Рихальської диференціює ще два рівні: біографічний (майбутнє значущих людей) і футурологічний (суспільне майбутнє) [30; 31; 32]. Дослідження В. Ю. Завацького [33] засвідчують, що розвиток антиципаційної спроможності підпорядковується онтогенетичним і соціогенетичним закономірностям, залежить від гендерних особливостей і рівня соціальної зрілості. Звідси випливає, що антиципаційні профілі при РАС можуть

відрізнитися не лише від нейротипових, а й усередині аутичної групи – залежно від умов розвитку і соціального контексту. Крім того, механізми, що визначають антиципацію на кожному з трьох рівнів, частково різняться: біографічний рівень є особливо чутливим до стану менталізаційних процесів, футурологічний – до ефективності контекстуальної інтеграції. Це відкриває дослідницький горизонт, що виходить за межі поточної моделі.

Запропонована модель – одна з перших спроб описати механізми антиципаційних процесів при РАС у причинно-орієнтованій логіці. Вона концептуально узгоджується з транстеоретичними підходами до психопатології (Барлоу та ін.) і з фреймворком предиктивного процесингу, що дедалі більше застосовується в дослідженнях аутизму [3; 27]. Але принципова відмінність від більшості наявних схем у тому, що більшість із них розглядають ІНВ виключно у зв'язку з тривогою. Питання про її роль у майбутньо-орієнтованому пізнанні – і ширше, в антиципаційному профілі особистості – у цих схемах не ставиться.

Теоретично модель цінна щонайменше у трьох відношеннях. По-перше, вона дає підстави розглядати антиципаційний профіль при РАС не як монолітний дефіцит, а як результат взаємодії відносно незалежних шляхів. По-друге, це дозволяє прогнозувати індивідуальні варіації: особи з переважно виконавчим, афективним або особистісно-семантичним профілем матимуть різні патерни антиципаційних труднощів. По-третє, кожен шлях передбачає власну точку прикладання втручання: терапія, орієнтована на ІНВ [1; 2], і тренінги виконавчих функцій матимуть різні цільові симптоми і різні механізми дії.

На практиці це означає, що такі підходи, як когнітивно-поведінкова терапія, спрямована на ІНВ (CUES-A), або тренінги виконавчих функцій можуть покращувати не лише тривожну симптоматику, а й ширший спектр антиципаційних труднощів – горизонт планування, гнучкість очікувань, антиципаторне задоволення. Блек М. та ін. [34] наголошують на важливості врахування індивідуального змісту тривог і очікувань аутичних дорослих, що безпосередньо стосується антиципаційного профілю.

Серед обмежень: а) модель є теоретичним синтезом, а не перевіреною схемою – прямих емпіричних тестів, де життєва антиципація вивчалась би при РАС як цілісний конструкт, не існує; б) індивідуальна варіативність за інтелектуальним рівнем, статтю і ступенем вираженості аутистичних рис не аналізувалася систематично; в) більшість включених досліджень орієнтована на РАС з відносно збереженим функціонуванням (англ. high-functioning ASD), що обмежує можливості узагальнення; г) DAG-логіка використовувалась як концептуальний інструмент – її не слід читати як свідчення встановленої причинності. Додаткові методологічні складнощі вносить контекст після COVID-19: Рот Дж. та ін. [35] показують, що умови переживання невизначеності суттєво змінилися, що ускладнює порівняльні дослідження.

Висновки. Проведений теоретичний синтез дозволяє зробити кілька взаємопов'язаних висновків.

Сучасна наукова база достатня для побудови причинно-орієнтованої теоретичної моделі механізмів антиципаційних процесів при РАС – навіть за відсутності прямих досліджень життєвої антиципації як окремого конструкту. Теоретичний синтез у цьому разі є не обхідним шляхом, а методологічно необхідним першим кроком.

Інтолерантність до невизначеності має найкраще емпіричне підкріплення серед трансдіагностичних механізмів, пов'язаних з ядровою аутистичною симптоматикою, тривогою і ригідністю. Її роль як центрального медіатора моделі – обґрунтована гіпотеза, яка потребує прямої перевірки. Виконавча дисфункція, емоційна дизрегуляція та особистісно-семантичні обмеження утворюють три відносно самостійні теоретичні шляхи, кожен із яких пов'язаний з ІНВ і, відповідно, з майбутньо-орієнтованим пізнанням.

Метааналітичні дані підтримують припущення про загальне зниження здатності до ментальних подорожей у часі й епізодичного мислення про майбутнє при РАС із прямими наслідками для антиципаторного задоволення, соціального функціонування і розвитку ідентичності. При цьому епізодичне мислення про майбутнє слід розглядати як один із компонентів життєвої антиципації, а не як його повний еквівалент.

Перспективним напрямом є емпірична перевірка запропонованої моделі, у якій ІНВ виступатиме медіатором, а груповий статус – модератором сили окремих зв'язків. Застосування психосемантичної методології О. Г. Рихальської для операціоналізації конструкту життєвої антиципації на трьох рівнях – автобіографічному, біографічному і футурологічному – видається одним із методологічно найбільш продуктивних кроків у цьому напрямі.

Наукова новизна роботи полягає в системному теоретичному обґрунтуванні причинно-орієнтованої моделі антиципаційних процесів при РАС, що інтегрує когнітивний, афективний і особистісно-семантичний рівні аналізу в єдину концептуальну схему, придатну для верифікації методами структурного моделювання.

Література:

1. Boulter C., Freeston M., South M., Rodgers J. Intolerance of uncertainty as a framework for understanding anxiety in children and adolescents with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2014. Vol. 44. № 6. P. 1391–1402. DOI: 10.1007/s10803-013-2001-x.
2. Wigham S., Rodgers J., South M., McConachie H., Freeston M. The interplay between sensory processing abnormalities, intolerance of uncertainty, anxiety and restricted and repetitive behaviors in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2015. Vol. 45. № 4. P. 943–952. DOI: 10.1007/s10803-014-2248-x
3. Stark E., Stacey J., Mandy W., Kringelbach M. L., Happé F. Autistic cognition: Charting routes to anxiety. *Trends in Cognitive Sciences*. 2021. Vol. 25. № 7. P. 571–581. DOI: 10.1016/j.tics.2021.03.014.
4. South M., Rodgers J. Sensory, emotional and cognitive contributions to anxiety in autism spectrum disorders. *Frontiers in Human Neuroscience*. 2017. Vol. 11. Art. 20. DOI: 10.3389/fnhum.2017.00020
5. Vasa R. A., Kreiser N. L., Keefer A., Singh V., Mostofsky S. H. Relationships between autism spectrum disorder and intolerance of uncertainty. *Autism Research*. 2018. Vol. 11. № 4. P. 636–644. DOI: 10.1002/aur.1916
6. Schiltz H. K., McVey A. J., Lord C. Anxiety disorders in autistic people: A narrative review. *Psychiatric Clinics of North America*. 2024. Vol. 47. № 4. P. 753–773. DOI: 10.1016/j.psc.2024.04.016
7. Demetriou E. A., Lampit A., Quintana D. S., Hickie I., Guastella A. J. Autism spectrum disorders: A meta-analysis of executive function. *Molecular Psychiatry*. 2018. Vol. 23. № 5. P. 1198–1204. DOI: 10.1038/mp.2017.75
8. Lai C. L. E., Lau Z., Lui S. S. Y., Lam S. M., Cheung E. F. C. Meta-analysis of neuropsychological measures of executive functioning in children and adolescents with high-functioning autism spectrum disorder. *Autism Research*. 2017. Vol. 10. № 5. P. 911–939. DOI: 10.1002/aur.1723
9. Kenny L., Cribb S. J., Pellicano E. Childhood executive function predicts later autistic features and adaptive behavior in young autistic people: A 12-year prospective study. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2019. Vol. 47. № 6. P. 1089–1099. DOI: 10.1007/s10802-018-0493-8
10. Gentil-Gutiérrez A., Santamaría-Peláez M., Mínguez-Mínguez L. A., González-Santos J., Fernández-Solana J., González-Bernal J. J. Executive functions in children and adolescents with autism spectrum disorder, grade 1 and 2, vs. neurotypical development: A school view. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. № 13. Art. 7987. DOI: 10.3390/ijerph19137987
11. Gentil-Gutiérrez A., Santamaría-Peláez M., Mínguez-Mínguez L. A., Fernández-Solana J., González-Bernal J. J., González-Santos J., Obregón-Cuesta A. I. Executive functions in children and adolescents with autism spectrum disorder in family and school environment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. № 13. Art. 7834. DOI: 10.3390/ijerph19137834
12. Ko C.-L., Lin C.-K., Lin C.-L. Relationship between executive function and autism symptoms in preschoolers with autism spectrum disorder. *Research in Developmental Disabilities*. 2024. Vol. 147. Art. 104692. DOI: 10.1016/j.ridd.2024.104692
13. Maisel M. E., Stephenson K. G., South M., Freeston M. H., Gaigg S. B. Modeling the cognitive mechanisms linking autism symptoms and anxiety in adults. *Journal of Abnormal Psychology*. 2016. Vol. 125. № 5. P. 692–703. DOI: 10.1037/abn0000168
14. Moore H. L., Brice S., Powell L., Ingham B., Freeston M., Parr J. R., Rodgers J. The mediating effects of alexithymia, intolerance of uncertainty, and anxiety on the relationship between sensory processing differences and restricted and repetitive behaviours in autistic adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2022. Vol. 52. DOI: 10.1007/s10803-021-05312-1
15. Coutelle R., Goltzène M.-A., Bizet E., Schoenberger M., Berna F., Danion J.-M. Self-concept clarity and autobiographical memory functions in adults with autism spectrum disorder without intellectual deficiency. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2020. Vol. 50. DOI: 10.1007/s10803-020-04447-x
16. Agron A. M., Martin A., Gilmore A. W. Scene construction and autobiographical memory retrieval in autism spectrum disorder. *Autism Research*. 2024. Vol. 17. DOI: 10.1002/aur.3066
17. Wimmer L., Ferguson H. J. Autistic adults anticipate simple and complex narrative events. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2025. DOI: 10.1007/s10803-025-07037-x
18. Berkay D., Jenkins A. C. A role for uncertainty in the neural distinction between social and nonsocial thought. *Perspectives on Psychological Science*. 2023. Vol. 18. № 2. P. 491–502. DOI: 10.1177/17456916221112077
19. Berkay D., Jenkins A. C. Uncertainty, not mental content, drives dorsomedial prefrontal engagement during inferences about others. *Journal of Neuroscience*. 2025. Vol. 45. № 23. DOI: 10.1523/JNEUROSCI.1920-23.2025
20. Ye J.-Y., Qin X.-J., Cui J.-F., Pantelis C., Chan R. C. K. A meta-analysis of mental time travel in individuals with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2023. Vol. 53. № 4. P. 1509–1528. DOI: 10.1007/s10803-021-05375-0
21. Hanson L. K., Atance C. M. Brief report: Episodic foresight in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2014. Vol. 44. № 3. P. 674–684. DOI: 10.1007/s10803-013-1896-6
22. Faustmann L. L., Altgassen M. Practice is the best of all instructors – Effects of enactment encoding and episodic future thinking on prospective memory performance in high-functioning adults with autism spectrum disorder. *Autism Research*. 2024. Vol. 17. № 6. P. 1258–1275. DOI: 10.1002/aur.3165
23. Dehnavi F., Khan A. Time-based and event-based prospective memory in adults with autism spectrum disorder: A Virtual Week investigation. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2024. Vol. 54. DOI: 10.1007/s10803-023-05975-y
24. Feller C., Dubois C., Eliez S., Schneider M. Episodic future thinking in autism spectrum disorder and 22q11.2 deletion syndrome: Association with anticipatory pleasure and social functioning. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2021. Vol. 51. № 12. P. 4587–4604. DOI: 10.1007/s10803-021-04903-2
25. Touati R., Guérolé F., Guillery-Girard B., Wantzen P. Exploring the development of past and future episodic memory in adolescents with autism spectrum disorder: A preliminary longitudinal study. *Cortex*. 2024. Vol. 181. P. 194–203. DOI: 10.1016/j.cortex.2024.10.016
26. Naito M., Hotta C., Toichi M. Development of episodic memory and foresight in high-functioning preschoolers with ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2020. Vol. 50. DOI: 10.1007/s10803-019-04274-9
27. Sapey-Triomphe L.-A., Temmerman J., Puts N. A. J., Wagemans J. Prediction learning in adults with autism and its molecular correlates. *Molecular Autism*. 2021. Vol. 12. № 1. Art. 64. DOI: 10.1186/s13229-021-00470-6

28. Zimmer L., Richardson H., Pletti C., Paulus M., Schuwerk T. Predictive responses in the Theory of Mind network: A comparison of autistic and non-autistic adults. *Cortex*. 2025. Vol. 187. P. 159–171. DOI: 10.1016/j.cortex.2025.04.006
29. Ong C. S. Y., Magiati I., Maybery M. T., Uljarević M., Rodgers J., Alvares G. A. Parental perspectives of the everyday experiences of uncertainty among young children on the autism spectrum. *Research in Autism Spectrum Disorders*. 2023. Vol. 99. Art. 102087. DOI: 10.1016/j.rasd.2022.102087
30. Батраченко І. Г., Рихальська О. Г. Психологія життєвої антиципації особистості : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ ім. О. Гончара, 2009.
31. Рихальська О. Г. Психологічні особливості життєвої антиципації особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 21 с.
32. Батраченко І. Г., Блавацька І. Є. Психосемантична діагностика життєвої антиципації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 19. DOI: 10.15421/1013105
33. Завацький В. Ю. Онто- та соціогенез антиципації особистості в умовах життєвих змін. *Психологія особистості*. 2021. Т. 11. № 1. С. 39–45. DOI: 10.15330/ps.11.1.39-45
34. Black M. H., Greenwood D. L., Hwa J. C. C., Pivac J., Tang J., Clarke P. J. F. What are you worried about? Content and extent of worry in autistic adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2024. Vol. 54. DOI: 10.1007/s10803-023-05963-2
35. Rothe J., Thiel T., Roessner V., Ring M. The impact of the COVID-19 pandemic on the well-being of autistic and non-autistic adults in Eastern Germany. *BMC Psychiatry*. 2025. Vol. 25. DOI: 10.1186/s12888-025-07430-x

References:

- Boulter, C., Freeston, M., South, M., & Rodgers, J. (2014). Intolerance of uncertainty as a framework for understanding anxiety in children and adolescents with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(6), 1391–1402. DOI: 10.1007/s10803-013-2001-x [in English].
- Wigham, S., Rodgers, J., South, M., McConachie, H., & Freeston, M. (2015). The interplay between sensory processing abnormalities, intolerance of uncertainty, anxiety and restricted and repetitive behaviors in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(4), 943–952. DOI: 10.1007/s10803-014-2248-x [in English].
- Stark, E., Stacey, J., Mandy, W., Kringelbach, M. L., & Happé, F. (2021). Autistic cognition: Charting routes to anxiety. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(7), 571–581. DOI: 10.1016/j.tics.2021.03.014 [in English].
- South, M., & Rodgers, J. (2017). Sensory, emotional and cognitive contributions to anxiety in autism spectrum disorders. *Frontiers in Human Neuroscience*, 11, Article 20. DOI: 10.3389/fnhum.2017.00020 [in English].
- Vasa, R. A., Kreiser, N. L., Keefer, A., Singh, V., & Mostofsky, S. H. (2018). Relationships between autism spectrum disorder and intolerance of uncertainty. *Autism Research*, 11(4), 636–644. DOI: 10.1002/aur.1916 [in English].
- Schiltz, H. K., McVey, A. J., & Lord, C. (2024). Anxiety disorders in autistic people: A narrative review. *Psychiatric Clinics of North America*, 47(4), 753–773. DOI: 10.1016/j.psc.2024.04.016 [in English].
- Demetriou, E. A., Lampit, A., Quintana, D. S., Hickie, I., & Guastella, A. J. (2018). Autism spectrum disorders: A meta-analysis of executive function. *Molecular Psychiatry*, 23(5), 1198–1204. DOI: 10.1038/mp.2017.75 [in English].
- Lai, C. L. E., Lau, Z., Lui, S. S. Y., Lam, S. M., & Cheung, E. F. C. (2017). Meta-analysis of neuropsychological measures of executive functioning in children and adolescents with high-functioning autism spectrum disorder. *Autism Research*, 10(5), 911–939. DOI: 10.1002/aur.1723 [in English].
- Kenny, L., Cribb, S. J., & Pellicano, E. (2019). Childhood executive function predicts later autistic features and adaptive behavior in young autistic people: A 12-year prospective study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47(6), 1089–1099. DOI: 10.1007/s10802-018-0493-8 [in English].
- Gentil-Gutiérrez, A., Santamaría-Peláez, M., Mínguez-Mínguez, L. A., González-Santos, J., Fernández-Solana, J., & González-Bernal, J. J. (2022). Executive functions in children and adolescents with autism spectrum disorder, grade 1 and 2, vs. neurotypical development: A school view. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), Article 7987. DOI: 10.3390/ijerph19137987 [in English].
- Gentil-Gutiérrez, A., Santamaría-Peláez, M., Mínguez-Mínguez, L. A., Fernández-Solana, J., González-Bernal, J. J., González-Santos, J., & Obregón-Cuesta, A. I. (2022). Executive functions in children and adolescents with autism spectrum disorder in family and school environment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), Article 7834. DOI: 10.3390/ijerph19137834 [in English].
- Ko, C.-L., Lin, C.-K., & Lin, C.-L. (2024). Relationship between executive function and autism symptoms in preschoolers with autism spectrum disorder. *Research in Developmental Disabilities*, 147, Article 104692. DOI: 10.1016/j.ridd.2024.104692 [in English].
- Maisel, M. E., Stephenson, K. G., South, M., Freeston, M. H., & Gaigg, S. B. (2016). Modeling the cognitive mechanisms linking autism symptoms and anxiety in adults. *Journal of Abnormal Psychology*, 125(5), 692–703. DOI: 10.1037/abn0000168 [in English].
- Moore, H. L., Brice, S., Powell, L., Ingham, B., Freeston, M., Parr, J. R., & Rodgers, J. (2022). The mediating effects of alexithymia, intolerance of uncertainty, and anxiety on the relationship between sensory processing differences and restricted and repetitive behaviours in autistic adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 52. DOI: 10.1007/s10803-021-05312-1 [in English].
- Coutelle, R., Goltzène, M.-A., Bizet, E., Schoenberger, M., Berna, F., & Danion, J.-M. (2020). Self-concept clarity and autobiographical memory functions in adults with autism spectrum disorder without intellectual deficiency. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50. DOI: 10.1007/s10803-020-04447-x [in English].
- Agron, A. M., Martin, A., & Gilmore, A. W. (2024). Scene construction and autobiographical memory retrieval in autism spectrum disorder. *Autism Research*, 17. DOI: 10.1002/aur.3066 [in English].
- Wimmer, L., & Ferguson, H. J. (2025). Autistic adults anticipate simple and complex narrative events. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. DOI: 10.1007/s10803-025-07037-x [in English].
- Berkay, D., & Jenkins, A. C. (2023). A role for uncertainty in the neural distinction between social and nonsocial thought. *Perspectives on Psychological Science*, 18(2), 491–502. DOI: 10.1177/17456916221112077 [in English].
- Berkay, D., & Jenkins, A. C. (2025). Uncertainty, not mental content, drives dorsomedial prefrontal engagement during inferences about others. *Journal of Neuroscience*, 45(23). DOI: 10.1523/JNEUROSCI.1920-23.2025 [in English].

20. Ye, J.-Y., Qin, X.-J., Cui, J.-F., Pantelis, C., & Chan, R. C. K. (2023). A meta-analysis of mental time travel in individuals with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 53(4), 1509–1528. DOI: 10.1007/s10803-021-05375-0 [in English].
21. Hanson, L. K., & Atance, C. M. (2014). Brief report: Episodic foresight in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44 (3), 674–684. DOI: 10.1007/s10803-013-1896-6 [in English].
22. Faustmann, L. L., & Altgassen, M. (2024). Practice is the best of all instructors: Effects of enactment encoding and episodic future thinking on prospective memory performance in high-functioning adults with autism spectrum disorder. *Autism Research*, 17(6), 1258–1275. DOI: 10.1002/aur.3165 [in English].
23. Dehnavi, F., & Khan, A. (2024). Time-based and event-based prospective memory in adults with autism spectrum disorder: A Virtual Week investigation. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 54. DOI: 10.1007/s10803-023-05975-y [in English].
24. Feller, C., Dubois, C., Eliez, S., & Schneider, M. (2021). Episodic future thinking in autism spectrum disorder and 22q11.2 deletion syndrome: Association with anticipatory pleasure and social functioning. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(12), 4587–4604. DOI: 10.1007/s10803-021-04903-2 [in English].
25. Touati, R., Guérolé, F., Guillery-Girard, B., & Wantzen, P. (2024). Exploring the development of past and future episodic memory in adolescents with autism spectrum disorder: A preliminary longitudinal study. *Cortex*, 181, 194–203. DOI: 10.1016/j.cortex.2024.10.016 [in English].
26. Naito, M., Hotta, C., & Toichi, M. (2020). Development of episodic memory and foresight in high-functioning preschoolers with ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 50. DOI: 10.1007/s10803-019-04274-9 [in English].
27. Sapey-Triomphe, L.-A., Temmerman, J., Puts, N. A. J., & Wagemans, J. (2021). Prediction learning in adults with autism and its molecular correlates. *Molecular Autism*, 12(1), Article 64. DOI: 10.1186/s13229-021-00470-6 [in English].
28. Zimmer, L., Richardson, H., Pletti, C., Paulus, M., & Schuwerk, T. (2025). Predictive responses in the Theory of Mind network: A comparison of autistic and non-autistic adults. *Cortex*, 187, 159–171. DOI: 10.1016/j.cortex.2025.04.006 [in English].
29. Ong, C. S. Y., Magiati, I., Maybery, M. T., Uljarević, M., Rodgers, J., & Alvares, G. A. (2023). Parental perspectives of the everyday experiences of uncertainty among young children on the autism spectrum. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 99, Article 102087. DOI: 10.1016/j.rasd.2022.102087 [in English].
30. Batrachenko, I. H., & Rykhalska, O. H. (2009). *Psykhohohiia zhyttievoi antytsypatsii osobystosti* [Psychology of life anticipation of personality]. Vyd-vo DNU im. O. Honchara [in Ukrainian].
31. Rykhalska, O. H. (2004). *Psykhohichni osoblyvosti zhyttievoi antytsypatsii osobystosti* [Psychological features of life anticipation of personality]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
32. Batrachenko, I. H., & Blavatska, I. Ye. (2013). *Psykhosemantychna diahnozyka zhyttievoi antytsypatsii* [Psychosemantic diagnostics of life anticipation]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Pedahohika i psykhohohiia* [Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Pedagogy and Psychology], (19). DOI: 10.15421/1013105 [in Ukrainian].
33. Zavatskyi, V. Yu. (2021). *Onto- ta sotsiohenez antytsypatsii osobystosti v umovakh zhyttievykh zmin* [Onto- and sociogenesis of personality anticipation in conditions of life changes]. *Psykhohohiia osobystosti* [Psychology of Personality], 11(1), 39–45. DOI: 10.15330/ps.11.1.39-45 [in Ukrainian].
34. Black, M. H., Greenwood, D. L., Hwa, J. C. C., Pivac, J., Tang, J., & Clarke, P. J. F. (2024). What are you worried about? Content and extent of worry in autistic adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 54. DOI: 10.1007/s10803-023-05963-2 [in English].
35. Rothe, J., Thiel, T., Roessner, V., & Ring, M. (2025). The impact of the COVID-19 pandemic on the well-being of autistic and non-autistic adults in Eastern Germany. *BMC Psychiatry*, 25. DOI: 10.1186/s12888-025-07430-x [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026